

ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 342.7

Василь Григорович Танаджі,
здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ОБ'ЄКТА ГРУБОГО ПОРУШЕННЯ УГОДИ ПРО ПРАЦЮ (СТ. 173 КК УКРАЇНИ)

***Анотація.** Досліджено проблеми визначення безпосереднього об'єкту грубого порушення угоди про працю (ст. 173 КК України) та відмежування від суміжних злочинів, зокрема грубого порушення законодавства про працю (ст. 172 КК України); здійснено порівняння безпосередніх об'єктів зазначених складів злочинів і встановлено їх особливості.*

***Ключові слова:** злочин, трудові права, грубе порушення, угода про працю, законодавство про працю.*

Постановка проблеми. Право на працю закріплено в Основному законі української держави – Конституції. Відповідно до статті 43 згаданого Основного закону кожен має право на працю, що охоплює можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Праця є основою соціального добробуту не лише окремої людини, але й суспільства в цілому. Саме вона дозволяє людині реалізувати свої здібності, знайти своє місце в державі, отримати можливість свого фізичного й інтелектуального розвитку. Втрата роботи сприймається в сучасному суспільстві як найтяжче зло, уникнути якого намагається будь-який працівник. У зв'язку з цим держава бере на себе обов'язок створювати

умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності та реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки й перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

З ухваленням у 2001 році нового закону про кримінальну відповідальність в Україні суттєво змінилися підходи до кримінально-правового захисту трудових прав людини. Уперше законодавцем були охоплені кримінальним законом не лише трудові відносини, врегульовані законодавством, але і права й обов'язки роботодавця, що впливали з індивідуальних трудових договорів (ст. 173 КК України). Однак навіть після 17 років із моменту ухвалення Кримінального кодексу України в теорії кримінального права та практиці застосування статті 173 КК України немає єдності поглядів щодо меж і підстав застосування зазначеної кримінально-правової норми. Для вирішення цієї проблеми необхідно звернутися до дослідження об'єкта грубого порушення угоди про працю, що дозволить не лише встановити межі застосування кримінального закону у сфері трудових відносин, але й провести розмежування грубого порушення угоди про працю із суміжними злочинами.

Дослідження на науковому рівні проблем кримінальної відповідальності за грубе порушення угоди про працю, а також його відмежування від суміжних злочинів є недостатнім. Незважаючи на те, що норми про відповідальність за порушення трудових прав людини мають багаторічну історію існування, наукових досліджень із цього приводу практично не провадилося. Більшість кримінологів, які торкалися проблеми відповідальності у сфері трудових відносин, займалися теоретичними питаннями відповідальності за порушення правил безпеки праці. Роботи таких учених, як А. Б. Сахаров, В. І. Борисов, М. С. Брайнін, З. О. Вишинська, І. П. Лановенко, Ю. Б. Мельникова, О. Б. Сахаров, Г. І. Чангулі, І. І. Слуцький, Б. С. Утевський і В. О. Широков не лише стосуються тільки проблем безпеки виробництва, але й ґрунтуються на законодавстві радянського періоду.

У сучасній Україні проблемам кримінально-правової охорони трудових прав людини приділено увагу в роботах Г. Є. Андронович, Я. С. Безпалої, В. О. Навроцького, І. О. Зінченко, С. Я. Лихової, В. І. Павликівського та М. В. Фоменко. Однак зазначені роботи здебільшого стосуються значно ширших питань відповідальності у межах розділу V Особливої частини КК або проблем кримінальної відповідальності за порушення трудових прав людини в цілому, без детального розгляду окремих кримінально-правових норм, зокрема передбаченої статтею 173 КК. Таким чином, дослідження підстав кримінальної відповідальності за грубе порушення угоди про працю є своєчасним і затребуваним наукою та практикою.

Метою статті є визначення безпосереднього об'єкту грубого порушення угоди про працю та встановлення меж дії кримінального закону у сфері індивідуальних договірних відносин між роботодавцем і працівником.

Виклад основного матеріалу. Злочин, передбачений статтею 173 КК, розміщено у розділі V Особливої частини Кримінального кодексу України, що дозволяє визначити його родовим об'єктом суспільні відносини у сфері забезпечення виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина. Водночас зміст кримінально-правових норм, які містяться у V розділі Особливої частини, є значно ширшим за їх форму, тобто назву самого розділу [1, с. 49–51].

Усі права та свободи людини відповідно до міжнародних актів та національного законодавства можна умовно поділити на такі групи: 1) особисті, 2) політичні, 3) соціально-економічні, 4) культурні. Кримінально-правові норми, спрямовані на охорону більшої частини особистих та екологічних прав і свобод людини, зосереджено в інших розділах Особливої частини КК, зокрема в II–IV в VIII розділах. Аналіз кримінально-правових норм V розділу дозволяє зробити висновок про спрямованість на забезпечення правового захисту саме політичних, соціально-економічних та культурних прав і свобод людини та громадянина. За такого підходу цілком доречним є виділення в межах родового об'єкту V розділу Особливої частини видових об'єктів злочинів, що посягають на основні (особисті, політичні, соціально-економічні та культурні) права людини.

З урахуванням існуючої міжнародної системи прав людини посягання на трудові права слід віднести до групи злочинних посягань на соціально-економічні права людини. У такому разі видовим об'єктом злочину, передбаченого статтею 173 КК, виступатимуть суспільні відносини у сфері забезпечення соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина. Такий підхід підтримується більшістю вчених, що займаються проблемами кримінально-правового захисту виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина [2, с. 12].

Найбільше значення як для правотворчої, так і для правозастосовної діяльності має безпосередній об'єкт злочину. Безперечно, безпосередній об'єкт злочину повинен перебувати в межах видового об'єкту, який співвідноситься з ним як ціле та частина.

Стаття 173 КК передбачає відповідальність за грубе порушення угоди про працю. Визначення безпосереднього об'єкту злочину залежить від точного та правильного визначення тих суспільних відносин, які поставлено під охорону у вказаній статті та розуміння відповідної статті, яка встановлює кримінальну відповідальність за таке посягання. Як слушно зазначає В. Я. Тацій, «безпосереднім об'єктом можуть бути лише ті конкретні суспільні відносини, які поставлено законодавцем під охорону певного кримінального закону. Тому будь-які суспільні відносини, яке б значення вони не мали для інтересів держави та суспільства, не можуть бути об'єктом доти, доки їх не поставлено законодавцем під охорону шляхом ухвалення закону, який встановлює кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні посягання на ці відносини. ... Тому очевидно, що питання про те, які суспільні відносини можуть бути визнані об'єктом

конкретного злочину, вирішується не наукою кримінального права чи правозастосовною практикою, а тільки законом» [3, с. 89].

Таким чином, лише правильне розуміння кримінального закону дозволяє встановити межі його дії та конкретне коло суспільних відносин, поставлених під його охорону. У зв'язку з цим неможливо погодитись зі ставленням окремих науковців до об'єкту злочинного посягання як до теоретичної складової, що не має суттєвого значення у практичному застосуванні кримінально-правової норми. Установлення безпосереднього об'єкта злочину дозволяє з'ясувати коло злочинних посягань, що визнаються злочинними за відповідною статтею кримінального закону, а також характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, його правильну кваліфікацію, що дає змогу з найбільшою точністю провести розмежування між суміжними злочинами.

Слід наголосити, що визначення безпосереднього об'єкта злочинних порушень у сфері трудових відносин у науковій літературі не одержало свого однозначного розуміння. Формулювання кримінально-правових норм, спрямованих на захист трудових прав працівників, і місце їх розташування в Особливій частині КК зазнавали значних змін із розвитком і вдосконаленням кримінального законодавства України. Об'єктом зазначених злочинів визнавали суспільні відносини у сфері господарської діяльності, забезпечення захисту життя та здоров'я людини й інтересів трудящих у галузі застосування праці [4, с. 121].

Юридична думка того періоду щодо об'єкта розглядуваного злочину поділялася на три основні позиції: злочин спрямовано проти трудящих як продавців своєї робочої сили; злочин спрямовано проти інтересів і прав громадянина як суб'єкта, що трудиться; злочин спрямовано на умови праці, встановлені в соціалістичній державі з метою охорони інтересів окремих трудящих у процесі роботи. І лише з появою самостійного розділу в Особливій частині КК 1960 р., а потім в КК 2001 р. «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав та свобод людини та громадянина» утвердилась позиція про посягання цієї групи злочинів не на особу взагалі, а саме на трудові права людини. Водночас невирішеним залишалось визначення меж кримінально-правового впливу на трудові відносини, а розмаїтість поглядів на цю проблему заважало чіткому встановленню безпосереднього об'єкта злочину. Більшість учених вважала, що безпосереднім об'єктом цього злочину є основні трудові права громадян, інші – що право на працю, деякі залишалися на позиції визнання об'єктом злочину загальних умов праці, що стосуються окремих трудящих у процесі роботи.

Складнощі, пов'язані з визначенням безпосереднього об'єкту злочину, виникають, перш за все, через бланкетність групи норм, спрямованих на захист трудових прав людини, та появою в законодавстві вперше норми, передбаченої статтею 173 КК України. Для точного визначення об'єкту грубого порушення угоди про працю насамперед треба проаналізувати особливості становлення й еволюції поглядів на безпосередній об'єкт

злочинів проти трудових прав людини взагалі.

На початку формування трудових відносин та їх кримінально-правової охорони досить поширеним був погляд на загальні умови праці як на безпосередній об'єкт, що в цілому не відповідає змісту та призначенню норм трудового законодавства, завданням якого є регулювання відносин між працівником та роботодавцем не лише у процесі виконання трудової функції, а в багатьох випадках і поза нею. В. Н. Іванов слушно зауважує: «поняття “умови праці” далеко не охоплює собою зміст законодавства про працю, оскільки воно не обмежується встановленням умов праці навіть у найширшому сенсі, а містить у собі регулювання робочого часу, часу відпочинку, соціального страхування тощо» [5; с. 57].

Подальше зміщення акцентів у бік прав людини також викликало певні зауваження [6, с. 16]. Так, право на працю як безпосередній об'єкт злочинних посягань на трудові відносини не повною мірою відображає потенціал кримінально-правових норм у зазначеній сфері. Відповідно до статті 43 Конституції України кожен має право на працю, що охоплює можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Трохи інакше зміст права на працю розкривається у статті 2 Кодексу законів про працю, під яким розуміється право громадян на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включно з правом на вільний вибір професії, роду занять і роботи, що забезпечується державою. На відмінність між двома визначеннями влучно вказує С. Я. Лихова: «Якщо в ст. 2 КЗпП України під правом на працю розуміється передусім право на отримання роботи, то ст. 43 Конституції України право на працю трактує як можливість заробляти на життя працею, яку кожен громадянин вільно обирає чи на яку вільно погоджується» [7, с. 481]. Водночас поза цими визначеннями залишаються такі права працівників, як право на відпочинок, своєчасну виплату заробітної плати, відпустку, здорові й безпечні умови праці, матеріальну допомогу в разі безробіття та на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування.

Визначення безпосередній об'єктом основних прав працівників також не відповідає сучасним поглядам на трудові права людини. Основні права працівника охоплюють собою лише основну групу трудових прав, перелік яких закріплено у статті 2 КЗпП. При цьому законодавець, перелічуючи основні права працівників, указує й на інші права, передбачені законодавством, зокрема на обмеження надурочних робіт, право на безоплатну відпустку й захист від незаконного звільнення. Саме тому обмеження об'єкту кримінально-правової охорони трудових прав працівників лише умовами праці, правом на працю або основними правами працівників не відповідає змісту кримінально-правових норм цієї групи злочинів і суперечить завданням кримінального закону, штучно застосовуючи спосіб його обмеженого тлумачення.

Установлюючи відповідальність за грубе порушення законодавства про працю як основну норму про кримінальну відповідальність у сфері

трудових відносин (ст. 172 КК України), український законодавець описує злочинне діяння як незаконне звільнення або інше грубе порушення законодавства про працю. Тобто злочинним є порушення таких трудових прав людини, які передбачено законодавством про працю. Тому варто погодитися з думкою окремих науковців про визнання безпосереднім об'єктом грубого порушення законодавства про працю трудових прав громадян, передбачених чинним трудовим законодавством [8, с. 51]. Такий висновок є обґрунтованим із погляду самої назви правової норми та найбільш повно відповідає змісту трудових прав людини, зосереджених у регулятивних нормах трудового законодавства.

Для визначення точного обсягу трудових прав, поставлених під охорону кримінального закону, слід визначитися з терміном «законодавство про працю», яке міститься у диспозиції загальної норми, передбаченої статтею 172 КК. Термін «законодавство про працю» розуміють в широкому та вузькому сенсі слова [9, с. 35]. При цьому в першому випадку розуміється сукупність усіх нормативних актів, включно з підзаконними, тобто закони України, інші акти Верховної Ради, акти Президента України й Кабінету Міністрів України та нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади. У другому йдеться про сукупність законів про працю. Іноді включають і інші акти Верховної Ради України. Як слушно зазначає С. Я. Лихова, «для точного визначення змісту терміну “законодавство” особливе значення має рішення КС України від 09.07.1998 р.» [7, с. 497].

Термін «законодавство» досить широко використовується у правовій системі головним чином у значенні сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права. Цей термін без визначення його змісту використовує і Конституція України (статті 9, 19, 118, пункт 12 Перехідних положень). У законах залежно від важливості та специфіки суспільних відносин, що регулюються, цей термін уживається в різних значеннях: в одних маються на увазі лише закони, в інших, передусім кодифікованих, до поняття «законодавство» включаються як закони й інші акти Верховної Ради України, так і акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках також і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади.

Як зазначив Конституційний Суд України у вищезгаданому своєму рішенні, виходячи зі змісту частини 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України, трудові контракти можуть укладатись у випадках, передбачених як законами, так і постановами Верховної Ради України, указами Президента України, декретами та постановами Кабінету Міністрів України, ухваленими в межах їх повноважень, і таким чином закріплюється розширене тлумачення терміна «законодавство». Тому робимо висновок, що кримінальний закон захищає трудові права людини, передбачені як Конституцією України, актами міжнародного регулювання праці та законами України (зокрема КЗпП України), так і підзаконними нормативно-правовими актами (укази, розпорядження, постанови, правила, положення та ін.), актами соціального

партнерства, актами органів міського самоврядування й локальними нормативно-правовими актами. Водночас до зазначеного переліку не можуть бути віднесені індивідуальні угоди (трудовий договір, контракт) між роботодавцем і працівником у зв'язку з тим, що вони мають індивідуальний характер і стосуються лише учасників такої угоди.

Підтримуючи в цілому погляди науковців щодо співвідношення статті 172 КК України з іншими статтями цієї групи (ст. ст. 170, 171, 174, 175 КК України) [2, с. 2], наголошуємо на певних особливостях ст. 173 КК України та меж її впливу на суспільні відносини у сфері праці. У 2001 році законодавець уперше вийшов за межі захисту трудових прав людини, передбачених чинним законодавством, розширивши відповідальність роботодавця не лише порушеннями законодавства про працю, але й обов'язками, які встановлюються на підставі договірних відносин між роботодавцем і працівником. Термін «законодавство», як було зазначено вище, не охоплює собою індивідуальні угоди про працю, а тому погодитися з висновками В. І. Павликівського та О. М. Олейнічука про те, що стаття 173 КК України є спеціальною нормою по відношенню до ст. 172 КК України, неможливо [2, с. 2; 10, с. 158]. На наш погляд, більш виваженою є позиція щодо визнання вказаних злочинів суміжними.

Крім того, сучасне трудове законодавство не розкриває змісту поняття угоди про працю, хоча термін «угода» використовує досить часто. Не розкривається його поняття й у кримінальному законодавстві. Так, Кодекс законів про працю використовує терміни «міжнародна угода», «колективні договори і угоди», «трудовий договір є угода», «угода сторін», «генеральні та галузеві (регіональні) угоди», «колективний договір чи окрема угода», «трудовий договір (контракт, угода)». Як слушно зазначає В. І. Павликівський, термін «угода» в трудовому законодавстві є узагальнюючим визначенням, яке уособлює трудовий договір, контракт, колективний договір і колективні угоди [11, с. 176]. Але потім науковець застосовує, на нашу думку, розширене тлумачення, визнаючи угоду про працю у статті 173 КК України узагальнюючим поняттям, що охоплює собою трудовий договір, контракт, колективний договір і колективну угоду між власником (власниками) та трудящим (трудящими) або уповноваженими ним органами [11, с. 176].

Аналіз диспозиції статті 173 КК України й ознайомлення з положеннями чинного трудового законодавства дозволяють стверджувати, що термін «угода про працю» стосується різновиду індивідуальних трудових договорів між роботодавцем і працівником. Інші види угод (колективні, регіональні), які охоплюються терміном «законодавство про працю», поставлено під охорону статтею 172 КК України «Грубе порушення законодавства про працю». Ця думка підтверджується і законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», де в статті 31 указується на відповідальність осіб не за порушення конкретних прав робітників, а, перш за все, за порушення колективних трудових договорів (угод). В іншому випадку виникає не вирішувана колізія між цими

двома статтями кримінального законодавства. Сказане підтверджує і характер злочинних діянь, описаних у диспозиції згаданої статті, і те, що законодавець у статті 173 КК України використовує термін «угода про працю», а не просто «угода», конкретизуючи тим самим сферу застосування зазначеного договору. До того ж частина 2 ст. 173 КК України як кваліфікований склад передбачає дії громадянина в контексті угоди, що має індивідуальний характер.

Таким чином, безпосереднім об'єктом грубого порушення угоди про працю слід визнавати суспільні відносини, що забезпечують трудові права працівників, визначені у договірних відносинах з роботодавцем на підставі індивідуальної угоди про працю (трудового договору або контракту).

Слід погодитися з тим, що частина 1 ст. 173 КК України з метою усунення різночитання потребує уточнення. Одним із шляхів може бути уточнення в диспозиції статті учасників угоди, а саме громадянина, в іншому випадку можна розкрити зміст угоди про працю у примітці до цієї статті.

Висновки. Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого статтею 173 КК України, слід визнавати суспільні відносини, що забезпечують трудові права працівників, визначені у договірних відносинах із роботодавцем на підставі індивідуальної угоди про працю (трудового договору або контракту). Для вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування необхідно внести зміни в чинну кримінально-правову норму, передбачену статтею 173 КК України.

Визначення безпосереднього об'єкту грубого порушення угоди про працю дозволить у подальших наукових розробках установити чіткі ознаки розмежування із суміжними злочинами та межі дії кримінального закону у сфері індивідуальних договірних відносин між роботодавцем і працівником.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз кримінальних кодексів України 1960 р. та 2001 р.). Київ, 2001. 272 с.
2. Павликівський В. І. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про працю, не пов'язані з посяганням на життя та здоров'я : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 20 с.
3. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Выща школа ; изд-во ХГУ, 1988. 198 с.
4. Трайнин А. Н. Должностные и хозяйственные преступления. М. : Юриздат, 1938. 136 с.
5. Иванов В. Н. Уголовно-правовая охрана основных прав граждан. М., 1967. 136 с.
6. Бажанов М. И. Преступления против политических и трудовых прав граждан. Харьков, 1965. 26 с.
7. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України). Київ : ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с.

8. Лановенко И. П. Борьба с преступлениями против трудовых прав и безопасности производства Киев : Наукова думка, 1971. 146 с.

9. Лавриненко О. В. Трудовое право Украины: наука, отрасль, учебная дисциплина (современное состояние и перспективы развития в XXI). Харьков : АВГ-Пресс, 2000. 768 с.

10. Олейнічук О. М. Кримінально-правове дослідження відповідальності забезпідставну невиклату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 359 с.

11. Павликівський В. І. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про працю, не пов'язані з посяганням на життя та здоров'я : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 222 с.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2019

Василий Григорьевич Танаджи,

соискатель Харьковского национального
университета внутренних дел

К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ НЕПОСРЕДСТВЕННОГО ОБЪЕКТА ГРУБОГО НАРУШЕНИЯ СОГЛАШЕНИЯ О ТРУДЕ (СТ. 173 УК УКРАИНЫ)

Исследуются проблемы определения непосредственного объекта грубого нарушения соглашения о труде (ст. 173 УК Украины) и отграничения от смежных преступлений, в частности грубого нарушения законодательства о труде (ст. 172 УК Украины); осуществлено сравнение непосредственных объектов указанных составов преступлений, выявлены их особенности и отличия.

Ключевые слова: преступление, трудовые права, грубое нарушение, соглашение о труде, законодательство о труде.

Vasyl H. Tanadzhi

Degree-seeking student of Kharkiv National University
of Internal Affairs

TO THE PROBLEM OF DETERMINING THE DIRECT OBJECT OF GROSS VIOLATION OF THE LABOR AGREEMENT (ARTICLE 173 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

The article is focused on studying the problem of determining the direct object of gross violation of the labor agreement (Article 173 of the Criminal Code of Ukraine) and the delimitation of related offenses, in particular gross violation of labor legislation (Article 172 of the Criminal Code of Ukraine). The author has carried out the comparison of direct objects of the said offenses, corpus delicti and has revealed specific features and differences.

Key words: a crime, labor rights, gross violation, labor agreement, labor legislation.